

Nya lärare på Församlingsfakulteten

Det är en stor glädje att kunna hälsa två nya lärare välkomna till Församlingsfakulteten. **Niklas Antonsson** börjar fr.o.m höstterminen 2024 som lektor i kyrkohistoria. Som nämnades i tidigare nummer av *Hälsning* disputerade Niklas under vårterminen vid Åbo Akademi. Avhandlingen har titeln *För samhällets bestånd och Guds rikes förkovran: Prästerskapets undervisning kring hushåll, barn och äktenskap i svenska postillor 1686–1770*.

Under höstterminen ger **Erik J. Andersson** en kurs i missiologi för studenterna i årskurs 3. Även Erik har disputerat vid Åbo Akademi, höstterminen 2021. Hans avhandling har titeln *Axel B. Svensson: Missions-*

ledare och redaktör med internationellt engagemang. Erik har praktisk missionärerfarenhet efter drygt fem år i Peru, utsänd av ELM, där han också senare har varit Missionsledare.

Genom dessa nya medarbetare breddas FFG:s kompetens på olika sätt och institutionen kommer närmare målet att ha en disputerad lärare i varje teologisk huvuddisciplin.

En presentation av de nya lärarna kommer i nästa nummer av *Hälsning*, men fördjupningen i detta nummer utgörs av Antonssons *lectio praecursoria* från disputationen, alltså inledningsanförandet, som introducerar avhandlingens ämne.

TORBJÖRN JOHANSSON
Rektor

Lectio praecursoria

Niklas Antonssons lectio praecursoria vid disputationen i kyrkohistoria 8 mars 2024

Ärade kustos, ärade opponent, ärade åhörare. En typisk predikan av 1700-talssnitt bestod vanligtvis av ett *exordium*, det vill säga en slags inledning, av ett ämne som vanligtvis delades in i två eller tre delar, och till slut av någon form av avslutning som kunde utformas på lite olika sätt. Nu är visserligen inte tanken att jag ska predika, men den homiletiska strukturen har jag funnit gångbar och valt att tillämpa i min *lectio praecursoria*. Så vi börjar med exordiet.

Exordium

Under årens lopp har jag roat mig med att besöka olika antikvariat runt om i Sverige och Finland i olika städer som jag har fått möjlighet att resa till. För en kyrkohistoriker är det naturligt att ganska snabbt orientera sig mot hyllan med äldre teologisk litteratur eller andaktslitteratur, för en sådan avdelning finns i allmänhet. De böcker som finns uppställda i hyllan brukar åtminstone i välsorterade antikvariat vara i ganska gott skick, inte sällan i vackra inbundna band. Oftast återfinns böcker från äldre tider som har en relativt stor efterfrågan. Till exempel 1695 års psalmbok brukar

man kunna finna och kanske något exemplar av Karl XII:s bibelöversättning. Eftersom jag i mitt doktorandprojekt har arbetat med postillor och predikosamlingar har jag brukat fråga personalen som betjänar i butiken, om de har några postillor, och var dessa i så fall finns, för jag har lagt märke till att postillorna ofta lyser med sin frånvaro i hyllorna. Svaret brukar vara att man nog har postillor i sina gömmor, men eftersom dessa dels tar så stor plats och dels har en begränsad efterfrågan, så förvaras de inte i butiken, utan i någon lagerlokal belägen i stadens periferi. Jag uttrycker naturligtvis alltid artigt min fulla förståelse för att de inte förvaras postillorna i butiken, men fenomenet som sådant har jag inte kunnat släppa. Erfarenheten från mina besök i antikariatens värld sätter nämligen fingret på, kanske inte en öm punkt, men på en viktig punkt för att förstå något av de grundläggande förutsättningarna som min avhandling i någon mån är ett resultat av. Å ena sidan finns det en översvallande mängd av tryckta predikningar från äldre tid. Omfattningen som sådan är ett vittnesbörd om den betydelse som predikan har haft i äldre tider. Å andra sidan är det idag få som läser

postillor, utan de har tvärtom ett ganska förlegat anseende. De står som så många andra böcker och dammar i någon hylla eller ligger nedpackade på någon fuktig vind och tillhör den kategorin av böcker som man tycker tar onödig plats. Många vet inte ens vad en *postilla* är, och vet man vad det är betyder det inte att ordet nödvändigtvis väcker några positiva konnotationer. Framför allt personer i de äldre generationerna som har vuxit upp i prästhem eller i väckelsebygder, kan vittna om barndomens söndagsandakter där postilleläsning var ett naturligt inslag. För många, säkerligen inte för alla, har postilleläsning varit förknippad med ganska långtråkiga tillställningar där man har varit tvungen att sitta stilla och tyst i en lång väntan på att högläsningen ska ta slut.

De idag allmänt rådande uppfattningarna om postillor, om nu folk i gemen har någon uppfattning, är att postillor är någonting gammaldags och mosigt. Detta innebär i sin tur att man som forskare har en särskild utmaning att motivera varför specifikt postillor är viktiga att beakta. Jag har i och för sig inte upplevt att min forskning skulle ha ifrågasatts av kollegor, vänner eller släktingar, men jag kan samtidigt ha förståelse för dem som kan höja på ett ögonbryn och tyst fundera över varför någon har avsatt ca 1/6 av sitt hittills levda liv för att studera dessa gamla och i mångas ögon förlegade böcker.

Propositio

Därmed har vi kommit fram till ämnet för denna *lectio praecursoria*, nämligen ”Skyldigheten för en kyrkohistoriker att beakta predikningar och postillor i sin forskning”. Ämnet delas i tre delar:

Tractus

Sorgen över den i historievetenskapen allmänt utbredda bristen på forskning utifrån söndagspredikningar och postillor

Man kan konstatera att söndagspredikningar, jämfört med många andra predikogenrer, i allmänhet har ägnats ganska ringa uppmärksamhet i historisk forskning. Ser man specifikt till postillor, så har man ägnat dessa ännu mindre uppmärksamhet. Postillorna har framför allt varit homiletikens källmaterial, och där har frågeställningarna och metoderna varit annorlunda i jämförelse med vad en historiker normalt sett arbetar med. Varför det historiska forskningsfältet inte visat postillor någon större uppmärksamhet har sina naturliga förklaringar.

För det första bör man nog säga att allmän historia överlag och kyrkohistoria i synnerhet har fått upp ögonen för detta källmaterial först under de tre senaste decennierna. Det är således ett ganska nytt forskningsfält sett i ett längre forskningshistoriskt perspektiv.

För det andra skapar både söndagspredikningar och postillor vissa utmaningar för historiker. Historiker trivs med källmaterial där den samtida historiska kontexten kommer till synes i texten och där texten således går att belysa av kontexten. Därför har man inom historieforskningen i första hand ägnat sig åt predikningar som har varit av ganska situationsbunden art, till exempel likpredikningar, kröningspredikningar eller riksdagspredikningar. I dessa reflekteras den aktuella historiska kontexten på ett mycket tydligt sätt. Söndagspredikningar och postillor är betydligt mer, låt oss säga, situationlösa och mer allmänna. De bär på ett starkt kontinuerligt karaktärsdrag. Detta har troligtvis medfört att historiker i första hand inte valt att sätta tänderna i detta källmaterial.

Således kan man säga att det finns en avsaknad av forskning som utgår från de vanliga söndagspredikningarna och från postillorna. Det har i sin tur skapat en viss kunskapslucka i metodologiskt avseende: hur kan vi använda detta material på ett tillbörligt sätt? Detta har också orsakat en brist på kännedom om detta enorma källmaterial överlag. Vad är dessa tryckta alster för någonting och vad har de betytt i sin samtid? Därmed kommer vi fram till ämnets andra del.

Den stora myckenheten av predikningar och postillor samt betydelsen av dessa

Predikningar är inte vilket material som helst. Under tidigmodern tid skrevs det en oöverskådlig mängd predikningar i socknarna. Enbart en bråkdel av dessa har blivit bevarade till vår tid, men i jämförelse med många andra typer av litteraturgenrer och många andra textliga källor, är predikningar relativt välrepresenterade.

För att förstå varför det skrevs så många predikningar måste man förstå något av vad de betydde i sin samtid. Ser man till det lutherska prästerskapets motiv hade predikningarna en teologiskt motiverad grundläggande funktion. Genom predikan skulle Guds ord förkunnas till befolkningen för att uppväcka tro i människors hjärtan. Breddar man perspektivet och ser predikningarna från en mer allmän

synvinkel, kan man beskriva predikan som en undervisningsakt där vissa normer förmedlas från präster till åhörare. I detta avseende är predikan som genre historiskt sett verkligen unik. Den finske historikern Jussi Hanska har konstaterat att predikningarna utgjorde det främsta kommunikationsmedlet mellan de andliga auktoriteterna och den troende människan under tidigmodern tid. Predikningarna är med andra ord en guldgruva om vi är intresserade av att förstå de normer, de värden och de tänkesätt som formade den tidigmoderna människans verklighet. Även om materialet innebär utmaningar för en historiker, vore det enligt min mening ett misstag att bortse från denna rika kunskapskälla.

När det gäller specifikt postillor ska man därtill lägga den aspekt som har med materialets vidare syfte och användning att göra. Till skillnad från den muntliga predikan, som syftade till lokalförsamlingens undervisning och uppbyggelse, var de tryckta predikosamlingarna ämnade till ett betydligt större sammanhang. De utgjorde exempelpredikningar för andra präster och var självklart ytterst genomarbetade och välskrivna. Men de riktade sig också, och successivt i allt högre grad, till lekmän och i synnerhet till dem som bodde i landets avkrokar och som svårigen kunde ta sig till kyrkan regelbundet. Vi vet genom undersökningar av bouppteckningar att postillorna fick en stor spridning i stora delar av landet. De lästes runt om i stugorna. Vi vet också att de hade betydelse för utvecklingen av de fromhets- och väckelserörelser som formades i slutet av 1700-talet och under 1800-talet. Vid exempelvis de norrländska byabönerna är det belagt att postillor av Abraham Pettersson, Sven Baelter och Anders Bålds lästes regelbundet. I de nordskånska och småländska väckelserna värderades just Baelters postilla mycket högt. Peter Lorenz Sellergren som gav upphov till den Sellergrenska väckelsen i Växjö stift under 1800-talet skrev i en dikt om hur han vid sin omvändelse hade blivit drabbad av orden i ett exordium ur den senortodoxe Gustaf Adolf Humbles postilla. Johannes Wegelius finska postilla hade stor betydelse för den religiösa fromheten i Tornedalen och senare för stora delar av Finland. Bland annat Paavo Ruotsalainen uttryckte sin uppskattning för denna postilla. Den senaste upplagan av Wegelius postilla trycktes av bedjarrörelsen i Satakunta i slutet av 1800-talet.

Formuleringarna i postillorna kom alltså att påverka generationer framöver, och postillorna

trycktes i nya upplagor på ett sätt som är få andra litteraturgenrer förunnat. Bortser man från innehållet i dessa postillor, vilka i vår tid betraktas som förlegade, men som för tidigare generationer har haft så stor betydelse, ja då riskerar man att begå ett för historikern ödesdigert misstag, nämligen att man bedömer historien utifrån moderna normer och inte utifrån sina egna villkor.

Utifrån insikten om vad postillorna historiskt betytt synes det således som en viktig uppgift att ta i beaktande vad dessa skrifter faktiskt innehåller. För att ett material ska bli relevant ur forskningshänseende så måste man emellertid också ta hänsyn till vilken typ av frågor som är lämpliga att studera genom ett visst material. Därmed har vi kommit fram till ämnets tredje del.

Predikningarnas och postillornas beskaffenhet och deras rätta studium

Genom min avhandling har jag velat påvisa en metod för studiet av söndagspredikningar och postillor. Den analys som jag har gjort är säkert inte den ultimata, men den är ett försök att visa på postillornas potential som historiskt källmaterial. Jag vill i detta sammanhang lyfta fram två viktiga utgångspunkter – man hade kunnat lyfta fram flera – som jag har haft för ögonen när jag har arbetat med söndagspredikningar och postillor.

För det första är det väsentligt att förstå vad predikningar kan och vad de inte kan ge svar på. Skulle man exempelvis vilja gå till botten och verkligen göra en djupanalys av ett särskilt tema eller ämne, till exempel prästernas nattvardssyn eller deras syn på äktenskapet, då är enligt min mening predikningar och postillor inte det bäst lämpade källmaterialet. Prästernas utläggningar i predikningar var sällan speciellt djupgående, och de aktade sig för att använda sig av en alltför lärd begreppsapparat i sin förkunsel. Ett mer lämpligt material, om avhandlingens analys hade varit av mer renodlat idéhistorisk art, hade i så fall varit de akademiska avhandlingar som finns bevarade från tidigmodern tid eller varför inte de dogmatiska läroböckerna. Det som predikningarna däremot kan ge svar på, och detta är nog så värdefullt, är vilka idéer som prästerna förmedlade till sina åhörare och hur prästerna formulerade dessa idéer.

För det andra har det varit viktigt att försöka hitta ingångar till att studera detta homiletiska material utifrån typiskt historiska perspektiv, ur

vilka historisk kontext och frågor om förändring och kontinuitet är möjliga att belysa. Eftersom materialet i så hög grad har en kontinuerlig karaktär genom att man använde tidigare generationers texter, man upprepade samma formuleringar och man utgick från samma bibelperikoper, har det under processens gång varit nödvändigt att reflektera kring hur den samtida kontexten eller förändring överhuvudtaget kommer till synes. Den utgångspunkt som jag har haft för ögonen i detta avseende har varit följande: att sannolikheten för att finna förändringar och tidstypiska uttryck är större i spörsmål eller ämnen som till sin karaktär är konkreta och praktiska, och som rör människan i hennes jordiska leverne, kall ochandel. Detta kan kontrasteras mot sådana ting som rör den kristna trons centrala delar och som har fått en fast dogmatisk fixering. Det är således i första hand i de praktiska och i de konkreta utsagorna som det tidstypiska ger sig till känna.

Efter att jag i min egen forskningsprocess hade bedrivit studier utifrån både källmaterial och litteratur, och efter att ha övervägt flera möjliga vägar framåt, fann jag det naturligt och befogat att rikta blicken mot människan i hennes vardagsliv, mot människan i det lilla samhället, det vill säga människan inom hushållets ramar. Eftersom hushållet

under tidigmodern tid uppdelades i husbondstånd, föräldrastånd och äktenskapsstånd blev det därmed också naturligt att låta dessa utgöra de byggstenar kring vilka avhandlingens tematik kretsar: hushåll, barn och äktenskap.

Peroratio

Min förhoppning är, och detta blir min avslutning, att min avhandling kan ge en bild av hur undervisningen om dessa ämnen, hushåll, barn och äktenskap, har sett ut i postillorna. I vilka sammanhang predikade man om dessa ämnen, hur utformades förkunnelsen, varför uttryckte man sig som man gjorde, och hur kom den att förändras under den studerade tidsperioden 1686–1770. Därutöver hoppas jag att jag i min avhandling lyckats lyfta fram postillorna som en unik litterär genre som förutsätter specifika angreppssätt för att göras rättvisa. Postillorna utgör inte enbart en samling av predikningar som reflekterar hur man predikade på 1700-talet. De är i sig själva dokument som satts samman för att fylla specifika syften. Ska vi göra rättvisa åt deras innehåll, måste de också förstås utifrån de syften som motiverade deras publicering och utgivning. Att försöka ta sig an denna typ av frågor är, menar jag, inte enbart en befogad uppgift för en kyrkohistoriker, utan i det närmaste en skyldighet.

Församlingsfakulteten/Pro Veritate på bokmässan 26–29 september

Församlingsfakultetens bokförlag Pro Veritate finns representerat på årets bokmessa, vid BV-förlags monter. Fina erbjudanden på böcker från Pro Veritate finns under hela bokmässan 26–29/9 och på söndagen den 29/9 kl. 15.00 håller Torbjörn Johansson ett monterföredrag med specialerbjudande på aktuell bok: *Kristen bekännelse i en totalitär stat. Dietrich Bonhoeffer och Bethelbekännelsen 1933*.

”Bethelbekännelsen är [...] ett glänsande, skarpt och imponerande vittnesbörd om vad teologiskt arbete under sommaren 1933 ännu kunde förmå.” Klaus Scholder i *Kyrkorna under Tredje riket*.

Internationell vecka i februari

Mer information kommer i nästa nummer av *Hälsning* och inom kort på hemsidan, men notera redan nu ”internationella veckan” på Församlingsfakulteten i februari 2025:

Examenshögtid 16/2 för studenter på STM-programmet, under ledning av programmets direktor Naomichi Masaki från Concordia Theological Seminary i USA.

Doctrine and Liturgy of the Lord’s Supper: intensivkurs på STM-programmet 17–21/2 med Naomichi Masaki. Möjlighet att delta enbart i denna kurs, eller ansluta till STM-programmet.

Nicea 1700 år (325–2025): årets bibelkonferens 21–22/2 uppmärksammar 1700-årsjubileet av kyrkomötet i Nicea, med fokus på treenighetslärans historik och teologi.

The Holy Trinity: intensivkurs 24–25/2 med Carl Beckwith, framstående luthersk teolog inom fältet treenighetslära och patristik, som också medverkar på bibelkonferensen.

